

Acad. Nicolae Corlăteanu
Dr. Lidia Colesnic-Codreanca

LATINA VULGARĂ

CARTIER

CARTIER®

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: codexcartier@gmail.com

www.cartier.md

Difuzare:

București: Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: codexcartier@gmail.com

Chișinău: bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, sectorul Ciocana. Tel.: 34 64 61.

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

LIBRĂRIILE CARTIER

Casa Cărții, bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, Chișinău. Tel.: 34 64 61.

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel./fax: 24 10 00.

Librăria Vărul Shakespeare, str. Șciusev, nr. 113, Chișinău. Tel.: 23 21 22.

Colecția *Cartier educațional* este coordonată de Valentina Ciobanu

Editor: Gheorghe Erizanu

Coordonator științific: Anatol Ciobanu, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei,
doctor habilitat, profesor la Universitatea de Stat

Lector: Vlad Pohlă

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design: Victoria Dumitrașcu

Tehnoredactare: Victoria Dumitrașcu

Prepress: Editura Cartier

Tipar: Bons Offices (nr. 165)

Nicolae Corlăteanu, Lidia Colesnic-Codreanca

LATINA VULGARĂ

Ediția I, septembrie 2007

© Alexandru Corlăteanu, Lidia Colesnic-Codreanca, 2007, pentru prezenta ediție.

Această ediție a apărut în 2007 la Editura Cartier. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Latina vulgară / Nicolae Corlăteanu, Lidia Colesnic-Codreanca. – Ch.: Cartier, 2007 (Tipogr. "Bons Offices"). – 160 p.

ISBN 978-9975-949-86-6

500 ex.

811.124'03(075.8)

C 71

ISBN 978-9975-949-86-6

ARGUMENT

Monografia de față poate servi drept manual pentru studiul latinei vulgare, destinat studenților facultăților filologice, în general, și celor cu specializarea *Limbi clasice*, în special; de asemenea, ea poate constitui o sursă importantă de informații pentru doctoranzi, cercetători științifici, profesori de limba latină și pentru toți cei interesați de gramatica istorică a limbii române, de limbile neolatine (romanice).

În lucrare se face o caracterizare destul de minuțioasă (pe bază de numeroase exemple extrase din diverse texte latinești) a trăsăturilor specifice ale variantei vorbite a limbii latine, variantă numită în literatura de specialitate **latină vulgară** sau **latină populară**; această caracterizare vizează toate nivelurile limbii: fonetic, lexical, morfo-sintactic.

La baza prezentului manual stă monografia acad. Nicolae Corlăteanu *Исследование народной латыни и ее отношений с романскими языками, Москва, 1974*, revizuită, îmbogățită cu aspecte ale evoluției morfo-sintactice și, mai ales, lexicale a latinei vulgare. În afară de partea teoretică a cursului universitar *Latina vulgară*, manualul pune la dispoziția profesorilor, pentru orele practice de traducere și analiză, un șir de texte în latina vulgară ce țin de diferite perioade istorice ale evoluției limbii latine (preclasică, clasică și târzie).

Noi nu considerăm prezenta lucrare exhaustivă, nici lipsită de unele carențe lingvistice și interpretative. Mizăm pe bunăvoința și sugestiile cititorilor, de care vom ține seamă la o eventuală reeditare. Sperăm ca manualul propus să fie de un real folos tuturor celor interesați.

Autorii

Țin să aduc pe această cale, în numele meu și al regretatului academician Nicolae Corlăteanu, sincere mulțumiri editurii *Cartier*, care a binevoit cu generozitate să scoată la lumină această carte.

L. Colesnic-Codreanca

CUPRINS

I. PRELIMINARII	7
1.1. Latina vulgară: istoria și definiția conceptului. Discuții și controverse	7
1.2. Scurtă periodizare a latinei vulgare.....	11
1.3. Limba latină vulgară – baza formării limbilor romanice	14
1.4. Surse de cunoaștere a latinei vulgare.....	17
II. FONETICA	36
2.1. Generalități.....	36
2.2. Accentul. Silaba	37
2.3. Consonantismul	40
2.4. Vocalismul.....	49
III. MORFOLOGIA	57
3.1. Generalități	57
3.2. Substantivul	58
3.3. Adjectivul	69
3.4. Pronumele.....	72
3.5. Numeralul.....	78
3.6. Verbul.....	81
3.7. Adverbul.....	89
3.8. Prepoziția.....	90
IV. SINTAXA	92
4.1. Generalități.....	92
4.2. Sintaxa propoziției	92
a) Subiectul și predicatul	92
b) Complementul direct și cel indirect.....	95
c) Complementele circumstanțiale	96
4.3. Sintaxa frazei.....	98
a) Acuzativul cu infinitiv	98
b) Ablativul absolut	100
c) Alte fenomene sintactice	101
d) Coordonarea și subordonarea	103
e) Topica	104
V. LEXICUL.....	108
5.1. Generalități.....	108
5.2. Căile diferențierii lexicale a latinei vulgare.....	111
a) Factorii intralingvistici	111
b) Factorii extralingvistici.....	119

VI. TEXTE	129
6.1. Inscriptiï (sec. III-II î.e.n.).....	129
6.2. Inscriptiones parietariae Pompeianae (sec. I e.n.)	130
6.3. Itala – Vulgata.....	131
6.4. Grammatici Latini. Appendix probi	135
6.5. Commodianus. <i>Matronis ecclesiae Dei vivi</i>	141
6.6. Anthimus. <i>De observatione ciborum</i>	142
6.7. Peregrinatio Egeriae (Aetheriae)	143
VII. ABREVIERI.....	148
VIII. PRESCURTĂRI.....	149
IX. BIBLIOGRAFIE.....	150

I. PRELIMINARII

1.1. Latina vulgară: istoria și definiția conceptului. Discuții și controverse

Pe întreg teritoriul Imperiului Roman, limba latină s-a răspândit pe două căi:

- a) ca *limbă literară scrisă* (**latinitas, sermo scriptus urbanus**), utilizată de scriitori în lucrările lor literare, în școli, în actele oficiale (la romani, ca și la greci, varianta vorbită, populară a limbii nu apărea în alte lucrări scrise decât în comedii;
- b) ca *limbă vorbită* a ostașilor, negustorilor, meseriașilor, a maselor largi ale populației, în general. Aceasta era cea mai importantă cale de răspândire a limbii latine în provinciile romane. Astfel, în afară de limba scriitorilor și a documentelor oficiale, adică de limba literară, formată, îndeosebi, sub influența limbii literare grecești, în toate perioadele existenței limbii latine s-a utilizat, de asemenea, și latina vorbită vulgară, varianta mai puțin cizelată a limbii latine.

Latina vulgară este vorbirea orală a acelor pături ale populației care nu au trecut prin educația școlară și n-au fost supuse influenței literaturii artistice (1). Ea era limba vorbită, cotidiană a majorității coloniștilor stabiliți pe întreg teritoriul Imperiului Roman în calitate de propagatori activi ai limbii și culturii latine (2).

Latina folosită de masele largi ale populației se deosebea de limba lui Vergilius, Cicero, Horatius și a altor scriitori atât prin lexic și frazeologie, cât și prin morfologie și sintaxă, deși lexicul de bază și structura gramaticală a ambelor variante ale latinei erau aceleași. Latina literară s-a păstrat, conform tradiției, în școli, unde a căpătat forme stabile, osificate, atestate în operele scriitorilor clasici, fixate apoi în lucrările gramaticilor. Gramaticul latin Varro scria: **Latinitas est incorrupte loquendi observatio secundum Romanam linguam** – „latinitas înseamnă respectarea regulilor limbii conform normelor vorbirii din Roma”. Iar în așa-numitul tratat „Rhetorica ad Herennium” (autorul anonim, 85 î.e.n.), același aspect literar al limbii este determinat astfel: **Latinitas est quae sermonem purum conservat ab omni vitio remotum** – „latinitas înseamnă păstrarea vorbirii curate, fără nici un fel de greșeli”.

Latina vorbită, dimpotrivă, putea fi auzită prin piețe, în atelierile meșteșugarilor (**sermo vulgaris**), la sate (**sermo rusticus**), printre ostași (**sermo militaris**). În familie și în comunicarea cu slugile, și scriitorii, desigur, foloseau limba latină vorbită (**sermo cotidianus** sau **consuetudo**). Quintilianus, scriitor din perioada clasică, recunoștea că el utilizează limba cotidiană în comunicarea cu soția și copiii, cu slugile: **Quidam nullam**

esse naturalem putant eloquentiam, nisi quae sit cotidiano sermoni simillima, quo cum amicis, coniugibus, liberis, servis loquamur (*De institutione oratoria*, XII, 10, 40) „Unii consideră că nu este o altă elocință mai naturală, decât cea foarte apropiată de limba cotidiană în care comunicăm cu prietenii, soțiile, copiii și sclavii”. Hugo Schuchardt susținea că la Roma una și aceeași persoană folosea un aspect al latinei atunci când se sfătuia cu sclavul său privitor la cumpărăturile pentru ospățul ce urma să aibă loc, un altul când, printr-un bilețel, își invita prietenul la ospăț și un al treilea aspect al limbii, dacă scria o odă elogiind o persoană de vază (3).

Această variantă a limbii, supusă unei evoluții libere și nemijlocite, este cunoscută ca **limba latină populară** sau **vulgară** (de la lat. **vulgus** „popor”). Latina vulgară este atestată în monumente scrise din perioada de până la secolele VII-VIII e.n., adică până la apariția limbilor romanice. În latina vulgară este evidentă tendința de a schimba pronunția unor sunete sau îmbinări de sunete, de a unifica anumite mijloace gramaticale și îmbinări de cuvinte în contextul propoziției. În latina vulgară, pe de o parte, s-au păstrat unele construcții dispărute și un lexic învechit, pe de altă parte, dimpotrivă, au apărut multe formațiuni lexicale noi.

Scriitorii latini afirmau adesea că vorbirea populară din timpul lor avea mari afinități cu latina veche. De ex., Cicero (*De oratore*, III, 12, 44) scria: „Când o ascult pe ea (pe soacra Lelia), am impresia că îi aud pe Plautus și pe Naevius”. Același Cicero și alți scriitori (de ex., Quintilianus) opuneau **bona consuetudo** sau **urbanitas** (adică latina Romei) idiomurilor din afara Romei (**rusticitas, rustica vox**). **Urbanitas, cui... contraria sit rustice** „**urbanitas, care... este opusă vorbirii rusticitas**” (Quintilianus, *De institutione oratoria*, VI, 3, 17).

Acest aspect popular vorbit al latinei, care nu corespundea normelor latinei literare, la diferiți scriitori purta nume diferite. De notat că romanii niciodată nu numeau aspectul vorbit al limbii **lingua**, ci numai **sermo** „vorbire, vorbă”. În perioada preclasică, Plautus îi zice **sermo plebeius** „vorbirea plebeilor”, iar în perioada clasică, Quintilianus îl numește **vulgaris sermo** „vorbirea populară”, **vulgi sermo** „vorbirea poporului”. La Cicero, lui **plebeius sermo** i se opune **nobilis sermo; rustica vox, rusticum vocabulum, sonus subrusticus, vox subagrestis** (4), spre deosebire de **urbanus sermo** „vorbirea urbană”. Vorbirea militarilor se numea **militaris sermo, militaris vulgarisque sermo** (Hieronymus), **verba castrensia** (Plinius) (5).

Altfel spus, latina literară și latina vulgară trebuie privite nu doar ca varietăți stilistice (6) ale limbii latine, ci și ca variante sociale și teritoriale ale ei. Numai așa devin clare noțiunile **sermo urbanus, sermo rusticus, sermo plebeius, sermo nobilis, sermo militaris, sermo vulgaris**.

Majoritatea romaniștilor consideră că latina vulgară, ca aspect vorbit al limbii latine, a existat în toate perioadele istoriei limbii latine. În acest context, trebuie menționați, mai întâi de toate, W. Meyer-Lübke, G. Rohlfs, H. Schmeck ș.a. E. Richter caracterizează lati-

na vulgară ca pe o „limbă a tuturor păturilor sociale, vorbită în toate perioadele” (7). Romanistul latinoamerican S. Silva Neto pune semnul egalității între latina vulgară și latina uzuală, cotidiană, vorbită (8). Vestitul medievist francez F. Lot, de asemenea, consideră latină vulgară latina vorbită, latina utilizată de toate păturile sociale ale societății romane (9). C. Grandgent susține că latina vulgară este doar latina păturilor de mijloc ale populației (10). Iar P. Savi-López vorbește despre latina vulgară ca despre singura latină vie (11).

Așadar, latina clasică sau literară trebuie privită ca o variantă a limbii latine, în general, ca un aspect scris, grafic, fixat și șlefuit din punctul de vedere literar al limbii latine. Latina vulgară este aspectul vorbit al limbii latine în general, varianta ei vie, care se afla mereu în evoluție și a devenit premisa apariției limbilor romanice actuale.

Deosebirea dintre latina literară, cizelată mai ales în perioada clasică (sec. I î.e.n. – I e.n.) și latina vulgară, aflată mereu în evoluție, devine tot mai mare pe măsura depărtării de perioada clasică. La sfârșitul secolului IV e.n., diferențele dintre latina literară și cea vulgară devin și mai evidente. Despre acestea vorbesc gramaticii latini, analizând diferite niveluri ale limbii (lexical, fonetic, morfo-sintactic).

În studiile de romanistică, aspectul popular, vorbit al limbii latine poartă adesea denumirea de latină vulgară. În sec. XIV, vestitul poet italian Dante Alighieri și-a intitulat tratatul **De vulgari eloquio (eloquentia)**; acest termen apare în diferite lucrări de romanistică; cf. fr. **latin vulgaire**, it. **vulgare lingua**, port. **latin vulgar**, germ. **Vulgärlatein**, engl. **the vulgar latin**, rus. **вulьгарная латынь** (12), ceh. **latiny vulgärni**, srb.-cr. **vulgarni latinitet** (13).

Întrucât adjectivul **vulgar** are două sensuri: 1) „grosolan, vulgar, necioplit” (cf. gest vulgar, expresie vulgară, comportare vulgară) și 2) „simplificat până la limită, simplu până la denaturarea sensului” (latina vulgară), unii romaniști din fosta URSS (și nu numai) au preferat termenul **latina populară** (14), argumentând prin faptul că este vorba de pătrunderea unor forme populare vorbite în textele latinei vulgare.

Uneori se respinge ideea că latina vulgară stă la baza formării limbilor romanice. Romanistul elvețian A. Burger (15) scrie că ceea ce Quintilianus numea **sermo vulgaris** este „vorbirea de fiecare zi”. Pentru noțiunea „baza limbilor romanice”, A. Burger propune termenul **roman commun**, care, din punct de vedere cronologic, corespunde perioadei sec. III-VIII e.n.

De notat că procesul diferențierii limbii latine a început cu mult înainte de secolul III e.n. Așadar, datele inițiale ale apariției limbilor romanice trebuie căutate cu mult înainte de perioada indicată. În afară de aceasta, este recunoscut de majoritatea romaniștilor (I. Jordan, Al. Graur ș.a.) că anume vorbirea latină populară a servit drept bază a formării limbilor romanice. Romanistul ceh M. Křepinský (16) consideră că latina vulgară este un concept inutil, care dăunează chiar tratărea corectă a problemei formării limbilor romanice.

În acest context este oportună opinia romanistului italian C. Battisti (17), care susține că, în calitate de ipoteză de lucru, chestiunea latinei vulgare rămâne a fi o permanență.

Latina vulgară nu trebuie confundată cu așa-numita **latină medievală** (18) (fr. **latin médiéval**, germ. **Mittelatein**, engl. **medieval latin**), care nu mai este o limbă vorbită a unui anumit popor, ci latina pe care o utilizau savanții Evului Mediu (19). În măsura cunoștințelor lor, savanții epocii date respectau normele latinei literare. În același timp, ei introduceau elemente noi din limbile romanice pe care le vorbeau. Acest lucru se referă mai ales la pronunție (20).

* * *

1. J. Herman, *Le latin vulgaire*, Paris, 1967, p. 16.
2. C. Battisti, *Avviamento allo studio del latino volgare*, Bari, 1949.
3. H. Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Bd. I, Leipzig, 1866, p. 33.
4. A. Zauner, *Romanische Sprachwissenschaft*, Tl. I, Leipzig, 1905 (numește latina vulgară **lingua Romana rustica**).
5. W. Heraeus, *Die römische Soldatensprache // Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik*, Bd. XIII. Leipzig, p. 255.
6. Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 273; Idem: *Latin vulgaire // Actele celui de-al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, v. I, București, 1970, p. 117: „le latin presentent plusieurs variantes selon les styles”.
7. E. Richter, *Der innere Zusammenhang in der Entwicklung der romanischen Sprachen*, Halle, 1911, p. 77.
8. S. Silva Neto, *Da fontes do latin vulgar. O Appendix Probi*, Rio de Janeiro, 1946.
9. F. Lot, *A quelle époque a-t-on cessé de parler latin? // ALMA*, Bull. Du Cange, 1931, nr. 6, p. 97-159.
10. C. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*. În românește de E. Tănase. Cluj, 1958, p. 13.
11. P. Savi-López, *Le origini neolatini*, Milano, 1920, p. 109.
12. M. B. Сергиевский, *Проблема диалектальности вульгарной латыни в свете данных романского языкознания // Вестник МГУ*, 1946, nr. 1; P. A. Будагов, *Сравнительно-семасиологические исследования (романские языки)*, М., 1963, p. 261.
13. P. Tekavčić, *Uvod u vulgarni latinitet (s izborom tekstova)*, Zagreb, 1970.
14. C. B. Савченко, *Происхождение романских языков // Киевские университетские известия*, год. 56, 1916, nr. 4; И. В. Шаровольский, *Про народну латынь як основу романских мов // Мовознавство*, т. IV-V, Киев, 1947; В. Ф. Шишмарев, P. A. Будагов, *Программа по введению в романское языкознание*, Ленинград, 1949; М. С. Гурычева, *Народная латынь*, Москва, 1959; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1968, p. 8, 87.
15. A. Burger, *Pour une théorie du roman commun // Mémoires des études latines*, Paris, 1943, p. 162 și urm.

16. M. Křepinský, *La naissance des langues romanes et l'existence d'une période de leur évolution commune* // Rozpravy Československé Akademie Věd, Romanica, 1959.
17. C. Battisti, *Op. cit.*, p. 33.
18. E. Littré, *Histoire de la langue française*, I. Paris, 1862, p. 96.
19. Ch. du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis, 1678* (reed. 1844 în 7 vol. și în 1883-1887 în 10 vol). Mai apoi: Ch. du Cange, *Novum glossarium mediae latinitatis*, Paris, 1937-1938.
20. J. Engels, *Latin vulgaire – roman commun – latin médiéval* // Actele celui de-al XII-lea congres internațional de lingvistică și filologie romanică, I. București, 1970, p. 123.

1.2. Scurtă periodizare a latinei vulgare

În istoria latinei vulgare se pot distinge mai multe perioade.

1. Perioada sec. IV-III î.e.n. (1); limba latină pătrunde la popoarele italice învecinate cu Latiumul (oscii, umbrii, sabinii, etruscii ș.a.).

2. Perioada sec. III – anul 200 î.e.n. se încheie cu răspândirea latinei pe întreg teritoriul Peninsulei Italice. În acest timp devin tot mai evidente diferențele dintre vorbirea orașenilor din Roma, reprezentanți ai culturii (**sermo urbanus, urbanitas**), și vorbirea poporului (**sermo vulgaris**), folosită mai ales la țară (**sermo rusticus**).

3. Perioada anul 200 î.e.n. – 14 e.n. continuă până la moartea împăratului Augustus. În acest timp, latina vulgară se răspândește în provinciile romane. Între variantele latine vorbite în diferite provincii se accentuează diferențele dialectale. În felul acesta apare opoziția dintre latina vulgară a metropolei (**sermo vulgaris**) și latina dialectală a provinciilor (**sermo peregrinus**) (2). Această diferențiere este observată și de către Cicero (*Ad M. Brutum*, 46,171): **Id tu, Brute, iam intelleges, cum in Galliam veneris. Audies tu quidem etiam verba quaedam non trita Romae, sed haec mutari dediscique posunt**, adică: „Tu vei înțelege, Brutus, când vei veni în Galia. Atunci vei auzi unele cuvinte, care la Roma nu se folosesc, dar care pot fi înlocuite sau uitate”.

4. Perioada anul 14 e.n. – 476 e.n. (de la moartea lui Augustus până la căderea Imperiului Roman). Acum latina vulgară se schimbă în mod vizibil, atât din punct de vedere fonetic și gramatical, cât și din punct de vedere lexical și frazeologic. Latina literară scrisă se opune tot mai evident graiurilor populare, formate în urma contactului latinei vulgare a Romei (**sermo vulgaris**) cu limbile locale din provincii (**barbarus sermo**).

5. Perioada anul 476 – sec. VI-VII (3). O dată cu destrămarea Imperiului Roman și cu înțepirea atacurilor popoarelor migratoare, au apărut alte condiții pentru evoluția limbii latine. Relațiile politice, economice și culturale dintre provincii au fost întrerupte, deoarece acestea erau locuite de popoare diferite și se supuneau unor diverse stăpâniri politice. Cultura clasică latină e în declin. Școlile nu mai au acea influență pe care o avuseseră pe